

ПРАВО

УДК 347.956.67:(347.99+343.13)

Бородін М.М.

к.ю.н., суддя апеляційного
суду Харківської області

Направлення цивільних справ на новий розгляд Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ (судова практика)

Анотація. Стаття присвячена аналізу судової практики щодо направлення цивільних справ Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ на новий розгляд. В ній розкриті проблемні питання функціонування інституту касаційного перегляду цивільних справ. Приведена статистика, пропозиції, запропоновані шляхи вдосконалення.

Ключові слова: судова практика; перегляд цивільних справ; суд касаційної інстанції; повернення цивільних справ на новий розгляд; Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Анотация. Статья посвящена анализу судебной практики по направлению гражданских дел Высшим специализированным судом Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел на новое рассмотрение. В ней раскрыты проблемные вопросы функционирования института кассационного пересмотра гражданских дел. Приведена статистика, сделаны предложения, указаны пути совершенствования.

Ключевые слова: судебная практика; пересмотр гражданских дел; суд кассационной инстанции; возвращение гражданских дел на новое рассмотрение; Высший специализированный суд Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел.

Annotation. The article is devoted the analysis of judicial practice to direction of civil cases the Higher specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases on new consideration. The problem questions of functioning of institute of appeal revision of civil cases are exposed in it. Statistics are resulted, suggestions are done, the ways of improvement are indicated.

Keywords: Court practice; reconsideration of civil cases; the Court of Cassation Instance; the recurrence of civil cases for reconsideration; High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases.

Однією із основних гарантій права на судовий захист є можливість оскарження судових актів, які приймаються в процесі розгляду цивільних справ, в касаційному порядку. В юридичній та науковій літературі цьому інституту цивільного процесу приділено чимало уваги. Численні аспекти розгляду цивільних справ судом касаційної інстанції досліджували Я. Романюк, К. Гусаров, В. Комаров, Д. Луспеник, Н. Заяць, Ю. Навроцька та ін. Разом із тим, в роботах вказаних авторів не повністю висвітлена практична діяльність суду касаційної інстанції в Україні, її вплив на встановлення єдиної практики тлумачення і застосування законодавства.

Діюча модель перегляду рішень по цивільних справах в касаційному порядку була запроваджена Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» (в ред. 1963 р.) [1]. Вказаним Законом були визначені повноваження суду касаційної інстанції при перегляді цивільних справ, яким на той час був Верховний Суд України.

Відповідно до ст. 334 ЦПК України суд касаційної інстанції мав право:

- 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги, касаційного подання прокурора;
- 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування оскаржуваного судового рішення і направити справу на новий розгляд у суд першої або апеляційної інстанції;
- 3) постановити ухвалу про скасування оскаржуваного рішення і залишити в силі судове рішення, що було помилково скасовано судом апеляційної інстанції;
- 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду;
- 5) змінити рішення по суті справи, не передаючи її на новий розгляд.

З вищенаведеного вбачається, що законодавець наділив суд касаційної інстанції широкими повноваженнями. Разом із тим, варто зазначити, що Законом було суворо визначені межі розгляду

справи касаційним судом. Суд касаційної інстанції мав право перевіряти правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального або норм процесуального права і не мав права встановлювати або вважати доведеними обставини (факти), що не були встановлені в рішенні чи відкинута ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Таким чином, фактичну сторону справи суд касаційної інстанції переглядати права не мав. Друге обмеження полягало в тому, що суд касаційної інстанції перевіряв законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених в суді першої інстанції.

Проте, нас, в першу чергу, цікавить дія норми Закону, яка надавала право суду касаційної інстанції, після скасування судових рішень, направити справу на новий розгляд. Це право було закріплено в ст. 336 ЦПК України (в ред. 21 червня 2001 р.).

У статті було зазначено, що судові рішення підлягало скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо:

- 1) справа розглянута неправомочним суддею або складом суду;
- 2) рішення постановлено чи підписано не тим складом суддів, які розглянули справу;
- 3) справу розглянуто у відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, не повідомлених про час і місце судового засідання;
- 4) суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не були притягнуті до участі у справі.

Як видно, законодавець при вирішенні питання про повернення справи на новий розгляд, визначив касаційному суду певні рамки, фактично вказавши перелік таких порушень.

Стаття 336 ЦПК України (в ред. 21 червня 2001 р.) визначає також інші порушення чи неправильне застосування норм процесуального права, які давали можливість касаційному суду направляти справу на новий судовий розгляд у випадку, коли такі порушення призвели до неправильного вирішення справи. Це було особливо підкреслено.

Отже, можна говорити про те, що ст. 336 ЦПК України в дійсності містила вичерпний перелік підстав для повернення справ на новий судовий розгляд, та всі ці підстави носили процесуальний

характер, і, як показувала судова практика, касаційний суд, а це був Верховний Суд України, в цілому дотримувався цих вимог Закону.

Проте, в Україні з 01 листопада 2010 р. розпочав роботу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ (далі ВССУ).

З цього часу перегляд цивільних справ у касаційному порядку стала здійснювати судова палата з розгляду цивільних справ ВССУ. На жаль, як показує практика, вже сьогодні доводиться констатувати, що налагоджений механізм направлення справ на новий судовий розгляд дав збій, що неминуче призвело до порушення прав громадян та юридичних осіб на судовий захист.

На підтвердження цього приводимо конкретні приклади із судової практики. Так, рішенням Ленінського районного суду м. Харкова від 16 травня 2014 р. задоволено позов ВТБ Банку до гр. Р. про звернення стягнення на предмет іпотеки, а саме – чотирихкімнатну квартиру, оскільки, починаючи з грудня 2013 р., гр. Р. систематично не виконує свої зобов'язання по кредитному договору, та станом на 20 березня 2014 р. розмір заборгованості становить 2 057 383, 23 грн.

В апеляційній скарзі гр. Р. просив скасувати рішення та у задоволенні позову відмовити. Ухвалою судової колегії апеляційного суду Харківської області від 19 серпня 2014 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Колегія суддів вказала: «Посилання апелянта на те, що до спірних правовідносин повинен бути застосований Закон України «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» від 03 червня 2014 р. є безпідставними, оскільки не може бути примусово стягнуте нерухоме житлове майно, яке є предметом іпотеки за умови, що таке нерухоме житлове майно використовується, як місце постійного проживання позичальника або майнового поручителя, та що у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно. Матеріали справи свідчать про те, що боржник, гр. Р., є власником ½ частини двокімнатної квартири на підставі свідоцтва про право на спадщину за законом від 14 лютого 2008 р. (а. с. 87). У судовому засіданні апеляційної інстанції гр. Р. також підтвердив той факт, що його сім'я у м. Харкові належить ще одна двокімнатна квартира.

Та обставина, що гр. Р. після ухваленого судом першої ін-

станції рішення – 11 червня 2014 р. зареєструвався разом із неповнолітнім сином у спірній квартирі, правового значення не має.

Здавалося б, постановлено абсолютно законне та справедливе рішення. Гр. Р. був наданий кредит 230 000 дол. США та між сторонами був укладений договір іпотеки та чотирьохкімнатну квартиру. Свої зобов'язання гр. Р. належним чином не виконував. Крім квартири, яка знаходилася в іпотеці, родина відповідача має ще 2 житлових об'єкти, де фактично до виникнення судової справи були зареєстровані та проживали.

Але ВССУ своєю ухвалою від 12 грудня 2014 р. скасував судові рішення, а справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції. При цьому були наведені доводи, які не відповідають дійсності: «Однак з таким висновком судів погодитися не можна, оскільки, звертаючи стягнення на предмет іпотеки, суди у відповідності до Закону України «Про мораторій та стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті, який набрав чинності з 07 червня 2014 р., не з'ясували питання про наявність у гр. Р. іншого житла, належним чином не перевірили заперечення відповідача з цього приводу та якими доводами вони спростовуються» [2].

Вважаю, що у цьому випадку будь-які коментарі щодо такого висновку ВССУ є зайвими.

Другий приклад. Рішенням Фрунзенського районного суду м. Харкова від 23 січня 2013 р. було відмовлено у позові гр. Д. до Правекс-Банку про визнання договору іпотеки недійсним.

Рішенням апеляційного суду Харківської області від 04 квітня 2013 р. рішення суду першої інстанції скасовано та визнано недійсним договір іпотеки, укладений між гр. Д. та Правекс Банком. За касаційною скаргою справа потрапляє до ВССУ. Здавалося б, ВССУ міг би залишити в силі будь-яке із прийнятих рішень, або у випадку необхідності внести зміни до будь-якого з них. Проте, ухвалою від 24 липня 2013 р. колегія суддів ВССУ рішення апеляційного суду скасувала та направила справу на новий розгляд до апеляційного суду у зв'язку з неправильним застосуванням норм матеріального права. При цьому в ухвалі чітко простежується судження про правильність рішення суду першої інстанції [3].

Виникає запитання: що заважало ВССУ ухвалити остаточне рішення? Скоріше за все – побоювання ухвалити кінцеве рішення.

Не можна також погодитися з позицією ВССУ, висловленою

у справі № 6-31424 св 14 за позовом Харківського канатного заводу до гр. Д. про витребування майна з чужого незаконного володіння та визнання права власності. За обставини справи: 24 лютого 1999 р. Харківський канатний завод на товарній біржі продав 906,1 кв. м нежитлових приміщень. Покупцем виявилося ТОВ «Харків-Москва». 28 квітня 2010 р. на Харківській товарній біржі укладено договір купівлі-продажу, за яким ТОВ «Харків-Москва» передало, а гр. Д. купила нежитлові приміщення загальною площею 906,1 кв. м

Рішенням господарського суду Харківської області від 22 червня 2011 р., залишеним без змін постановою Харківського апеляційного господарського суду та постановою Вищого господарського суду України, визнано недійсним договір купівлі-продажу нежитлових приміщень від 24 лютого 1999 р. Договір визнано недійсним з підстав відсутності у представника продавця повноважень на укладення договору.

Посилаючись на п. 3 ч. 1 ст. 308 ЦПК України, позивач просив суд задовольнити його вимоги. Рішенням Жовтневого районного суду м. Харкова від 06 червня 2014 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Харківської області від 01 липня 2014 р. позов задоволено.

Ухвалою ВССУ від 26 листопада 2014 р. постановлене по справі рішення скасоване, а справа направлена на новий розгляд. У своїй ухвалі суд касаційної інстанції вказав, що суди першої та другої інстанції не дослідили положення Статуту ПАТ «Харківський канатний завод», не надали правової оцінки повноваженням органу управління на розпорядження майном товариства та ін.

При цьому, в ухвалі відсутня жодна згадка про те, що всі ці питання вже були предметом дослідження господарських судів та є рішення, які набрали законної сили, що в силу вимог ч. 3 ст. 61 ЦПК України є преюдицією. Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України рішення суду обов'язкові до виконання, в тому числі і ВССУ [4].

Випадків направлення справ на новий розгляд з мотивів неправильного застосування норм матеріального права існує доволі багато. Тому немає потреби описувати інші випадки таких направлень. Достатньо сказати, що за 2012 рік скасовано 356 рішень апеляційного суду Харківської області. У 12 випадках ВССУ постановив своє рішення по суті спору. За 2013 рік скасовано 359 рішень,

постановлено по суті – 15. За 2014 рік скасовано 364 рішення, постановлено по суті – 7 рішень. Велика частина інших цивільних справ, по яких були скасовані рішення і направлені на новий розгляд до судів першої або другої інстанції [5].

Безумовно, такий стан справ є абсолютно неприйнятним. Безкінечне повернення справ на новий розгляд тягне за собою типову тяганину, невиправдане здорожчання судових процесів, а в кінцевому результаті – порушення права на судовий захист.

Більше того, ст. 338 ЦПК України, яка визначає підстави для направлення справи на новий розгляд, такої підстави, як порушення норм матеріального права не містить взагалі. Відповідно до ч. 2 ст. 338 ЦПК України, підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанції і направлення справи на новий розгляд є порушенням норм процесуального права, що унеможлиблює встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Що значить порушення норм матеріального права? Власне кажучи, суд першої інстанції чи апеляційний суд неправильно кваліфікував правовідносини між сторонами. На думку законодавця, за таких обставин касаційний суд зобов'язаний застосувати відповідну норму матеріального права, не повертаючи справу на новий розгляд. На жаль, в роботі касаційного суду це не спостерігається.

Звертає увагу на себе той факт, що на сьогодні по жодній з категорії цивільних справ немає єдиної судової практики, є часті випадки, коли за одних і тих же обставин є декілька різних рішень. Проаналізуємо, наприклад, застосування ст. 551 ЦК України, яка врегульовує питання стягнення неустойки. Вказана норма закону дуже часто міститься у цивільних справах у спорах, які виникають з кредитних правовідносин.

Відповідно до ч. 3 ст. 551 ЦК України, розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення. На практиці відбувається наступне. Рішенням Харківського районного суду Харківської області від 13 листопада 2012 р. задоволено позов ПАТ АБ «Укргазбанк» до гр. Я. про стягнення заборгованості за кредитним договором. На користь позивача суд стягнув 54 244,34 дол. США та 81 026,85 грн. пені. Рішенням апеляційного суду Харківської області від 09 липня 2013 р. розмір неустойки зменшено до 20 000 грн.

Скасовуючи рішення апеляційного суду Харківської області, колегія суддів ВССУ у своїй ухвалі від 02 жовтня 2013 р. вказала: «зменшуючи розмір пені, апеляційний суд на порушення вимог ст.ст. 303, 304, 316 ЦПК України не врахував, що правові наслідки, передбачені ч. 3 ст. 551 ЦК України, можуть застосовуватися судом лише за заявою боржника і не перевіряв, чи заявляла відповідач у суді першої чи апеляційної інстанції вимоги про зменшення розміру неустойки [6].

По іншій аналогічній справі ВССУ прийняв абсолютно протилежне за своїм змістом рішення. Так рішенням Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 23 листопада 2012 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Харківської області від 27 лютого 2013 р. стягнуто з гр. Г. та інших на користь кредитної спілки «Альянс-С» заборгованість за кредитом та штрафні санкції. Колегія суддів ВССУ у своїй ухвалі від 09 жовтня 2013 р., скасовуючи ухвалу апеляційного суду Харківської області, вказала: «перевіряючи законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції апеляційний суд не взяв до уваги та не вирішив питання про можливість застосування положення ч. 3 ст. 551 ЦК України. При цьому зменшення розміру неустойки – це право суду» [7]. Вважаю, що така позиція ВССУ в останньому випадку є більш правильною.

Оскільки законодавець зайняв позицію, що у випадку, коли процесуальна дія повинна бути здійснена тільки за ініціативою сторони, він на це прямо і вказує. Наприклад, застосування строків позовної давності. Згідно ст. 267 ЦК України, позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі.

У ч. 3 ст. 551 ЦК України таке застереження відсутнє. Тому, вона може бути застосована, як за заявою сторони, так і за ініціативою суду. У даному випадку присутня таке юридичне поняття, як «розсуд суду».

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦПК України, суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування норм матеріального чи процесуального права та не вправі втручатися у фактичну сторону справи. Насправді цього правила ВССУ не дотримується і часто обставини справи, докази підлягають ревізії, переоцінці.

Характерною справою на підтвердження цього є цивільна справа за позовом гр. Л. до гр. Д, третя особа: Харківська міська рада про звільнення самовільно зайнятої ділянки, зносу самовіль-

ного будівництва. Рішенням Київського районного суду м. Харкова від 22 листопада 2012 року у позові гр. Л. відмовлено.

Ухвалою судової колегії апеляційного суду Харківської області від 12 лютого 2013 року рішення залишено без змін. Матеріали справи свідчать, що сторони за участю адвокатів активно відстоювали свої інтереси. Протягом тривалого часу вона розглядалася в суді першої інстанції. По справі було призначено та проведено декілька будівельно-технічних експертиз. Скасовуючи судові рішення ВССУ у своїй ухвалі від 18 вересня 2013 року поставив під сумнів встановлені фактичні обставини по справі, втрутився в оцінку доказів.

Іншими словами: ВССУ прийшов до висновку, що спір вирішений неправильно, але і як його вирішити правильно також не знає, тому повернув справу на новий розгляд. При цьому, ще і необгрунтовано послався на ст. 10 ЦПК України. Пряма мова: «у порушення частини 4 ст. 10 ЦПК України суди взагалі не сприяли повному та всебічному з'ясуванню дійсних обставин справи, що мають визначальне значення для правильного її вирішення.

Логіка дій ВССУ у даному випадку є не зрозумілою.

Судова практика, як стверджує голова ВСУ Романюк Я.М., повинна бути усталеною, однаково зрозумілою й відома широкому загалу [8].

Очевидно виникає запитання, як вийти з такого плачевного стану перегляду цивільних справ в касаційному порядку? Заклики до дотримання принципів законності, справедливості, верховенства права та ін. – даремне витрачання часу. Потрібні рішучі кроки, якщо сказати медичною мовою – потрібне термінове хірургічне втручання.

Перше, що необхідно зробити це: повернути функцію касаційного суду Верховному Суду України. Друге - інститут касаційного перегляду цивільних справ суттєво модернізувати.

Який би суд (ВССУ чи ВСУ) не виконував функцію суду касаційної інстанції, інститут касаційного перегляду цивільних справ потребує корінної реконструкції. Негативну роль на функціонування цього органу вплинули зміни, внесені до другої глави п'ятого розділу ЦПК України Законом України № 2453-4 від 07 липня 2010 р. [9].

Так, стаття 338 ЦПК України в редакції від 18 березня 2004 р. містила перелік підстав обов'язкового скасування судових

актів та направлення справ на новий судовий розгляд. Нагадаю деякі з цих положень.

Наприклад: пункту 1 ч. 1 ст. 338 ЦПК України, справу розглянуто неповноважним суддею або складом суду; п. 2 ч.1 ст. 338 ЦПК України, рішення ухвалено чи підписано не тим суддею або суддями, які розглянули справу та ін..

В новій редакції від 07 липня 2010 р. зі ст. 338 ЦПК України наш законодавець виключив перелік підстав, які надають суду касаційної інстанції скасувати постановлене рішення та обов'язок направлення справи на новий судовий розгляд. Раніше існуючий перелік був замінений новими положеннями наступного змісту.

Підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанції і направлення справ на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Частина 2 ст. 338 ЦПК України перебуває в протиріччі зі статтею 335 ЦПК України. Під час розгляду справи в касаційному порядку згідно ч. 1 ст. 355 ЦПК України, суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права: не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність то чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Норма Закону закладена в диспозицію ст. 335 ЦПК України у повному обсязі відповідає найкращим європейським стандартам, відповідно до яких, касаційний суд є судом права, він забезпечує єдність судової практики. Проте, ця прогресивна норма фактично вихолощена ст. 338 ЦПК України.

В той же час Європейський суд з прав людини в рішеннях у справах «Рябих проти Росії», «Пономарьов проти України», «Нелюбін проти Росії», та інших неодноразово підкреслював, що завданням суду касаційної інстанції є і виправлення помилок, і формування єдиної судової практики.

Звичайно напрошується необхідність закріпити це правило в гл. 2 п'ятого розділу ЦПК України. У названому розділі обов'язково повинна бути норма Закону, що забороняє направляти справи на новий розгляд з мотивів неправильного застосування

норми матеріального права, для уточнення позовних вимог та інших подібних випадків.

Варто зазначити, що наш законодавець, вказуючи підстави повернення справ на новий розгляд до судів апеляційної та касаційної інстанції, займає непослідовну позицію.

На сьогоднішній день суд апеляційної інстанції за жодних обставин не має права повертати справу на новий розгляд. Навіть у випадку, якщо рішення прийнято суддею, у якого спливає строк повноважень. Наприклад, судді закінчився п'ятирічний термін, на який його були призначено та він проходить процедуру обрання безстроково, а в цей час ним постановлене рішення.

Або тоді, коли постановлене рішення підписане суддею, який не брав участі в розгляді справи.

Апеляційний суд розглядаючи такі справи має право погодитися з таким рішенням, чи скасувати його та постановити нове.

Суд касаційної інстанції, на жаль, фактично не обмежений, відповідно до ч. 2 ст. 338 ЦПК України, в питаннях направлення справи на новий розгляд.

Навіть, якщо брати до уваги, що кінцева мета у апеляційних і касаційних судів різна, єдині підходи та загальні правила для повернення справ на новий розгляд повинні існувати.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» від 01 червня 2011 року, № 2540-5, Офіційний вісник України, 2011, № 25, ст. 1149
2. Див. архів Ленінського районного суду м. Харкова, 2014 р., справа № 2-642/2732/14.
3. Див. архів ВССУ за 2013 рік, справа № 6-19543 СВ/13.
4. Див. архів ВССУ за 2014 рік, справа № 6-34424 св 14
5. Див. архів апеляційного суду Харківської області за 2012-2014 роки.
6. Див. архів ВССУ за 2013 рік, справа № 6-34305 св 13.
7. Див. архів ВССУ за 2013 рік. Справа № 6-15825 св 13.
8. Див. Романюк Я.М.. Реформування судової влади в Україні. Право України, № 11, 2014, с. 25.
9. Офіційний вісник України від 30 липня 2010 року – 2010 р., № 55/1, стор. 7, ст. 1900.